

ΠΟΝΑΩ ΜΕ ΤΟΝ ΠΟΝΟ ΤΩΝ ΑΝΘΡΩΠΩΝ

ΝΙΚΟΣ ΜΠΑΚΟΛΑΣ

ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ

Η απλότητα και η λιτότητα του λόγου του βραβευμένου πεζογράφου από τη Θεσσαλονίκη είναι κάτι που δεν πρέπει να περάσει απαρατήρητο στις «θορυβώδεις» ημέρες μας. Αυτά τα στοιχεία της προσωπικότητας του συγγραφέα αποκαλύπτονται στη συνέντευξη που έδωσε στον Άκη Δήμου

Τον συνάντησα στο Βαφοπούλειο Πνευματικό Κέντρο, στις δραστηριότητες του οποίου συμβάλλει σαν Ειδικός Σύμβουλος για τα Πολιτιστικά και σαν μέλος της Εφορευτικής του Επιτροπής.

Δεν ήταν μόνο η διαφορά της ηλικίας και οι συμβάσεις μιας συνέντευξης – τις οποίες αγνοούσα – που μ'έκαναν να νιώθω κάποια αμηχανία. Ήταν, κυρίως, το γεγονός ότι, ενώ είχα διαβάσει τη «Μεγάλη Πλατεία» λίγες βδομάδες μετά την έκδοσή της

κι από τότε είχα σκεφτεί να μιλήσω μαζί του, η κουβέντα αυτή εμποδίστηκε τότε από χίλιους δυο δικούς μου λόγους. Η βράβευση του βιβλίου με το α' κρατικό βραβείο μυθιστορηματος συνηγόρησε γι' αυτή μας τη συνομιλία.

Το κείμενο της συνέντευξης που παρατίθεται πιο κάτω αξίζει να διαβαστεί όχι τόσο για την αφορμή του – επειδή δηλαδή ο Ν. Μπακόλας, μετά τη βράβευσή του, βρίσκεται στο προσκήνιο της λογοτεχνικής μας ζωής – όσο για την αιτία του, γι' αυτά δηλαδή που ο ίδιος έχει να πει για τη ζωή, τη γραφή και τη σημερινή κοινωνική πραγματικότητα, για τη λογοτεχνία της Θεσσαλονίκης και τους νέους πεζογράφους, για το συνολικό του έργο και, φυσικά, για τη σπάνιας μυθιστορηματικής πληρότητας «Μεγάλη Πλατεία» του. Κι ακόμα, για την απλότητα και τη λιτότητα του λόγου του, τη σεμνότητα και τη διακρικότητά του – αρετές μάλλον δυσεύρετες στο σημερινό λογοτεχνικό χώρο, όπου περισσεύουν οι λογοτεχνίζοντες, οι φλύαροι και οι φιλολογούντες.

– Θα ξεκινήσω, αναπόφευκτα, απ' τη βράβευσή σας. Για το θεσμό των κρατικών λογοτεχνικών βραβείων έχουν κατά καιρούς διατυπωθεί διάφορες απόψεις, εν πολλοίς διυστάμενες και αλληλοσυγκρουόμενες.

Πολλοί τον θεωρούν ένα θεσμό-άλοθι της πολιτείας, η οποία, με την κατ' έτος βράβευση κάποιων λογοτεχνών, επιχειρεί να διαλύσει τις κακές εντυπώσεις που δημιουργεί η χρόνια αδιαφορία της απέναντι στους λογοτέχνες και τα βιβλία. Άλλοι, πάλι, σε μια πράξη σύμφυτη με την κρατική ιδεολογία, που αποθεώνει τον ανταγωνισμό και την αντιπαλότητα ανάμεσα στους συγγραφείς. Εσείς προσωπικά πώς τοποθετείστε απέναντι στις βραβεύσεις;

– Καταρχήν, σαν θεσμός: το να βραβεύονται τα καλύτερα βιβλία της χρονιάς είναι θετικός κι εγώ τάσσομαι υπέρ. Με δυο προϋποθέσεις: η μία είναι ότι οι επιτροπές θα δουλεύουν σωστά κι ότι θα βραβεύονται πράγματι τα καλύτερα βιβλία του χρόνου. Η δεύτερη προϋπόθεση είναι να μην εκδηλώνεται μόνο εκεί το ενδιαφέρον της πολιτείας αλλά να δείχνεται μια γενικότερη πολιτική έγνοιας για το βιβλίο. Εγώ θα 'λεγα μ'έναν πολύ απλό τρόπο: με τη δημιουργία βιβλιοθηκών σ' όλους τους δήμους και σ' όλες τις κοινότητες της επικράτειας. Πιστεύω πως αυτή θα 'ταν η μεγαλύτερη προσφορά. Δε χρειάζεται οι ίδιοι οι λογοτέχνες να ενισχυθούν ή να επιβραβευθούν. Ο καλύτερος τρόπος για την επιβράβευση των λογοτεχνών και της λογοτεχνίας είναι η ίδρυση βιβλιοθηκών. Έτσι πραγματικά θα 'δειχνε η πολι-

τεύα ότι αγαπάει το βιβλίο και φυσικά θα χρειαζόταν να δαπανήσει κάποια χρήματα. Τα χρήματα που δίνονται σήμερα στο βιβλίο σε σύγκριση με κείνα που δίνονται, π.χ., στο θέατρο, είναι μηδαμινά, είναι αστεία.

Επομένως: ναι μεν στο θεσμό, αλλά σωστά διοργανούμενο, με σωστά αποτελέσματα και, παράλληλα, δημιουργία βιβλιοθηκών σ' όλη τη χώρα.

– Να έρθουμε τώρα στη «Μεγάλη Πλατεία». Ξέρετε, μελαγχόλησα πολύ διαβάζοντάς την, κι ας μην έχω ζήσει όσα περιγράφονται στο βιβλίο. Είναι ένα πικρό βιβλίο, βιβλίο ζωής, θα 'λεγα. Στιγμές-στιγμές ένιωθα πως την ανάγνωσή μου τη συνοδεύει ένα ακατάπαυτο κλάμα. Θα πρέπει να πονέσατε πολύ γράφοντάς το...

– Όπως ξέρετε, το βιβλίο καλύπτει χρόνια δοκιμασίας για την Ελλάδα. Είτε πρόκειται για τη μικρασιατική καταστροφή, είτε για τη δικτατορία του Μεταξά, είτε για την Κατοχή, την Αντίσταση και τον Εμφύλιο, είναι χρόνια που ο ελληνικός λαός έζησε οδυνηρές καταστάσεις και είναι μοιραίο το βιβλίο που αναφέρεται σ' αυτές να είναι πικρό. Χώρα που δεν ξέρω πόσο ένα λογοτεχνικό βιβλίο μπορεί να μην είναι πικρό! Εκτός κι αν ξεκινάει κανείς να γράψει ευθυμογράφημα. Ίσως κι από τη φύση μου εγώ να είμαι άνθρωπος που βλέπει μια δραματικότητα, θα 'λεγα, σ' όλες τις εκφάνσεις της ζωής. Όχι πως δε χαίρομαι ή δε μ' αρέσουν οι κωμωδίες, αλλά και στις κωμωδίες υπάρχει μια πίκρα τελικά. Επομένως, μοιραία το βιβλίο μου είναι πικρό. Πιστεύω ότι το μεγαλύτερο μέρος της λογοτεχνίας –για να μην είμαι απόλυτος και πω όλη– σαν κύριο χαρακτηριστικό έχει την πίκρα.

– Ανεξάρτητα απ' αυτό, επειδή εσείς έχετε ζήσει τα γεγονότα όλης αυτής της περιόδου «από τα μέσα», φαντάζομαι πως το γράψιμο του βιβλίου θα ήταν για σας ακόμη οδυνηρότερο.

– Ναι. Θα 'λεγα μέσω των ανθρώπων. Δηλαδή εκείνο που με πονάει δεν είναι τα γεγονότα, είναι ο πόνος των προσώπων που έζησαν τα γεγονότα. Εκεί είμαι πιο κοντά. Όχι δηλαδή μόνο ότι η κατοχή ήταν μια δύσκολη περίοδος, ότι στον εμφύλιο σκοτώθηκαν άνθρωποι – ναι, αλλ' αυτές είναι πολύ γενικές ιδέες. Εγώ πονάω

με τον πόνο των ανθρώπων.

– Ένας από τους ήρωές σας λέει σ' ένα σημείο του βιβλίου: «Έχω επινοήσει έναν τρόπο για να κλαίω». Φαντάζομαι πως ο δικός σας τρόπος είναι η γραφή. Μιλήστε μου λίγο για τη σχέση σας μαζί της.

– Καταρχήν να πω πως αυτή ακριβώς τη φράση δεν τη λέει κανένας ήρωας του βιβλίου. Είναι μέσα σ' ένα γράμμα, που δεν ξέρουμε καν ποιος το 'γραψε. Θα 'λεγα πως είναι ένα παιχνίδι που κάνω με την τάση που έχουν πολλοί νέοι να λογοτεχνίζουν –ή που είχαν στη γενιά μου, αν θέλετε–, να γράψουν λογοτεχνία σ' αυτό το στιλ. Είναι ένα είδος ειρωνίας αυτού του πράγματος, αλλά κι ένα απο τα μικρά μυστήρια του βιβλίου που μένουν άλυτα.

Τώρα, όσον αφορά τη γραφή. Δε θα 'ταν υπερβολή να πω πως η γραφή είναι ένα από τα βασικότερα συστατικά του βίου μου. Όπως ξέρετε, το να γράφει κανείς στην Ελλάδα δε μπορεί να γίνεται για κανέναν άλλο λόγο, παρά μόνο γιατί το νιώθει σαν καημό, σαν ανάγκη έκφρασης και σαν –αυτό πρέπει να το πω– ένα είδος αυτοϊκανοποίησης. Θα πω κάτι που ίσως φανεί υπερβολή, αλλά είναι η αλήθεια. Όταν γράφω ένα βιβλίο –και το ίδιο έγινε και με τη «Μεγάλη Πλατεία»– ο χρόνος που για μένα είναι ο πιο δημιουργικός και με κάνει να χαίρομαι, ο χρόνος που μου δίνει κάτι αυτό το βιβλίο, είναι εκείνος της γραφής του. Αφ' ης στιγμής έχει γραφτεί το βιβλίο και πάει στο τυπογραφείο, είναι για μένα ένα «πράγμα». Θέλω να πω ότι η σημασία που έχει η γραφή –πιστεύω για όλους τους συγγραφείς και, οπωσδήποτε, για μένα– είναι αυτή η ίδια η γραφή. Είναι αυτό που λέμε «η χαρά της δημιουργίας», αν το πούμε με μεγάλα λόγια. Η συγκίνηση, η ικανοποίηση που νιώθει κανείς όταν γράφει είναι το μεγαλύτερο κέρδος για το λογοτέχνημα.

– Κι η αγωνία για την αποδοχή του βιβλίου από τον κόσμο, για την ανταπόκριση των αναγνωστών;

– Αυτά όλα έρχονται μετά. Δε λέω ότι δεν ικανοποιείται, ότι δε χαίρεσαι όταν αρέσει το βιβλίο, δεν λέω ότι δεν φιλοδοξείς, δε λέω ότι δεν «ψωνίζεσαι» κιόλας –αν μου επιτρέπετε τη χυδαία έκφραση–, αλλά η χαρά που νιώθεις όταν το γράφεις δεν

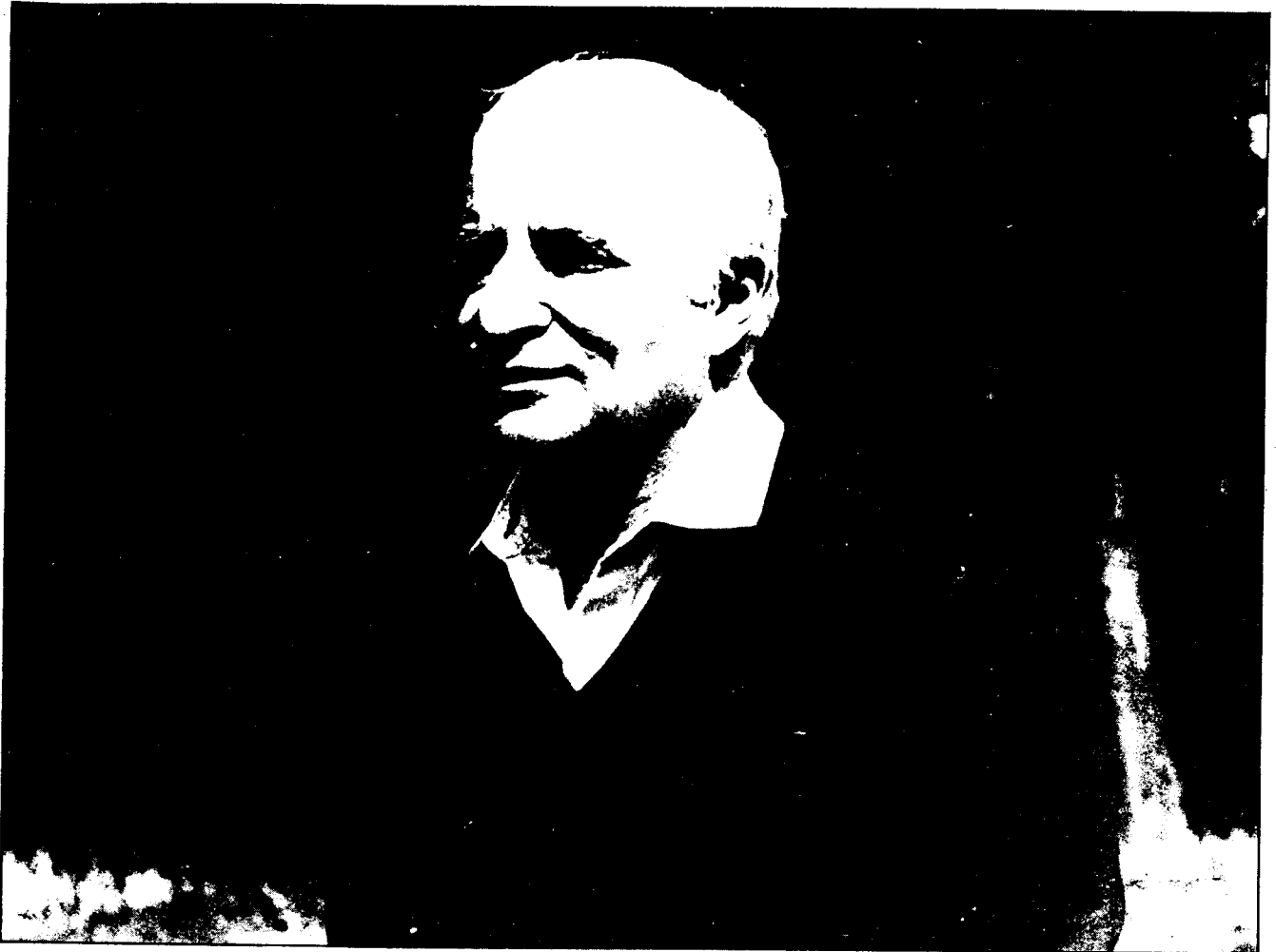
υπάρχει μετά. Είναι κάτι όπως χαίρεσαι όταν τραγουδάς.

– Η «Μεγάλη Πλατεία» είναι μυθιστόρημα, στον υπότιτλο, εντούτοις χαρακτηρίζεται σαν «Ιστορία των Μέσων και Νέων χρόνων». Υποθέτω πως η διάκριση αυτή είναι και το «κλειδί» του βιβλίου. Εκείνο το οποίο φαίνεται να είναι σημαντικό για σας είναι οι προσωπικές ιστορίες των ανθρώπων, η ξεχωριστή ζωή του καθενός από τους ήρωές σας, που όμως φέρουν το βάρος της «άλλης» ιστορίας, της επίσημης. Είναι έτσι;

– Στο συγκεκριμένο βιβλίο κυρίως, βεβαίως και στη «Μυθολογία» –εκεί πιο έμμεσα, θα έλεγα– πράγματι το ιστορικό γεγονός παίζει ένα ρόλο ουσιαστικής παραμέτρου. Υπάρχουν οι ιστορίες των ηρώων οι οποίες είναι ατομικές, και άρα εκφράζουν μια εσωτερική ατομικότητα, αλλά όλ' αυτά σε συνάρτηση με τα γεγονότα που συμβαίνουν. Αυτό δεν είναι πρωτότυπο βέβαια – για παράδειγμα, στον «Πόλεμο και Ειρήνη» του Τολστόι, όπως και σε πολλά άλλα βιβλία, ελληνικά και ξένα, το ίδιο πράγμα συμβαίνει. Η «Μεγάλη Πλατεία» δεν είναι ιστορικό μυθιστόρημα ούτε φυσικά ιστορικό βιβλίο. Οι ήρωες όμως ζουν σ' ένα συγκεκριμένο περιβάλλον όπου τα συγκεκριμένα γεγονότα της εποχής –από το 1923 έως το 1948, που είναι η χρονική περίοδος που καλύπτει το βιβλίο– συμβάλλουν στη διάπλαση της ιστορίας των πολλών ανθρώπων, όχι της ιστορίας των ηγετών. Εδώ πρόκειται για μια ιστορία δευτέρου επιπέδου, θα 'λεγα, για μια ιστορία της μάζας. Αυτή την ιστορία ζουν οι ήρωες του βιβλίου και, φυσικά, υφίστανται τις συνέπειες όλων αυτών των γεγονότων.

– Το βιβλίο καλύπτει μια ιστορική περίοδο αρκετά μεγάλη και ιδιαίτερα αιχμηρή. Υποψιάζομαι πως θα είχατε ν' αντιμετωπίσετε πολλά προβλήματα για να κυριαρχήσετε πάνω στο υλικό σας. Πείτε μου, πώς δουλέψατε ένα τόσο ογκώδες και πολυσύνθετο μυθιστόρημα;

– Το μυθιστόρημα αυτό πέρασε από πολλά στάδια γραφής ή, για να 'μαστε σωστότεροι, από πολλά στάδια σύνθεσης. Τα πρώτα του κεφάλαια γράφτηκαν το 1967. Τότε υπήρχε μια άλλη προοπτική, να βγει αλλιώς το μυθιστόρημα. Κάπου δεν έβγαине αυτό που ήθελα. Εν τω μετα-

ξύ μεσολάβησαν άλλα βιβλία – τα «Εμβατήρια», ο «Ύπνος-Θάνατος», η «Μυθολογία»– και αυτό έμενε και κάθε φορά δημιουργούνταν ένα άλλο πλαίσιο, το οποίο, κατά κάποιον τρόπο, μου έδινε τις δυνατότητες να πω αυτά που ήθελα, αλλά χωρίς τελικά να φτάνω στο στόχο μου. Έτσι, μόνο τα τελευταία πέντε χρόνια μπορώ να πω πως αποφάσισα τι θα ήταν αυτό το βιβλίο, δηλαδή πώς θα ήταν συνθεμένο, ποιος θα 'ταν ο τρόπος της γραφής. Τότε άρχισα να δουλεύω.

Βεβαίως, το βιβλίο είναι ογκώδες, τα πρόσωπα είναι πολλά, η χρονική διάρκεια είναι μεγάλη, κι όλ' αυτά σημαίνουν δυσκολίες, πιθανότητες συγχύσεων, λαθών, σολοικισμών, κι επιπλέον υπήρχε ένα ακόμα εμπόδιο το οποίο κυρίως με θάραινε: η σύγκρουση με τα μεγάλα γεγονότα. Δεν ξέρω αν γίνομαι σαφής, αλλά το να διηγηθώ μια ερωτική ιστορία δύο ατόμων ή δύο ζευγαριών είναι μέσα

στα πλαίσια τα οποία μπορώ να τα κυριαρχήσω εύκολα.. Ήθελα να μιλήσω όμως για γεγονότα σαν τον Εμφύλιο ή την Κατοχή, γύρω από τα οποία έχουν γραφτεί πολλά και υπάρχουν πολλές εκδοχές για τα ίδια γεγονότα – λόγω πολιτικής τοποθετήσεως ή εμπειριών. Εγώ, για παράδειγμα, ξέρω μόνο τη μια πλευρά των γεγονότων, δε μπορώ να τα δω απ' την πλευρά ενός κατοίκου της Βέροιας ή ενός χωριού της Δυτικής Μακεδονίας. Συνεπώς, το να διασχίσεις όλ' αυτά τα πράγματα και να βρεθείς αντιμέτωπος μ' έναν όγκο γεγονότων, όχι αριθμητικά, αλλά από πλευράς σημαντικότητας, δηλαδή το να μιλήσεις για τους θανάτους, τις λαϊκές εξεγέρσεις, την απεργία του '36 που περιγράφεται στο βιβλίο– όλ' αυτά μου δημιουργούσαν δέος. Δέος μήπως δεν πω την αλήθεια, όχι την αλήθεια την ιστορική, αλλά την αλήθεια της μυθιστορηματικής εξέλιξης. Αυτό ήταν ένα από τα μεγαλύτερα εμπόδια

μου. Φυσικά, εφόσον έπεσα στη θάλασσα, έπρεπε να κολυμπήσω. Και τελικά έβγαλα το βιβλίο που έβγαλα. Πιστεύω ότι είναι ένα έντιμο βιβλίο, όπου, όσον αφορά τα γεγονότα και παρόλο που το βιβλίο δεν είναι ιστορία, κρατώ μια τίμια στάση ενός ανθρώπου που είδε, έπαθε και κατέγραψε αυτά που ένοιωσε, όχι μόνο πάνω στην άψα των γεγονότων, αλλά και στο κατακάθισμα τους. Γιατί, μοιραία, σήμερα τα βλέπουμε όλα με την απόσταση των 40 ετών που δε θα υπήρχε αν ήθελα να γράψω αυτό το βιβλίο το '55, ως πούμε.

– Έχω συγκρατήσει μια φράση απ' το βιβλίο σας. Μιλάτε για την εποχή της αντίστασης, αν θυμάμαι καλά, και λέτε: «Τότε που ο κόσμος ήταν ένα περίμενε». Από το σημερινό κόσμο δεν έχουμε να περιμένουμε τίποτε, νομίζετε;

– Πάντοτε έχουμε να περιμένουμε κάτι. Για να αφήσουμε λίγο το πεδίο

της λογοτεχνίας και να περάσουμε στο πεδίο της κοινωνικής μας ζωής, εγώ θα 'λεγα ότι σήμερα είμαστε αναγκασμένοι να περιμένουμε. Δηλαδή, ανεξάρτητα από την πολιτική τοποθέτηση του καθενός μας, ανεξάρτητα από τις γενικότερες κοινωνικοπολιτικές του αντιλήψεις, εγώ πιστεύω ότι σήμερα περνάμε μια εποχή που πρέπει να περιμένουμε. Δυστυχώς, βρισκόμαστε σε μια κατάσταση παρακμής της ζωής μας, του κράτους μας, της κοινωνίας μας. Πιστεύω ότι η παρακμή δεν έχει αφήσει κανένα τομέα της ζωής μας που να μην τον επηρεάζει, να μη τον σκιάζει. Επομένως είμαστε αναγκασμένοι σήμερα να έχουμε προσδοκίες, να περιμένουμε κάτι καλύτερο, κάτι που θα μας βγάλει από την κατάσταση στην οποία βρισκόμαστε. Αυτή τη στιγμή δε μιλάω για κόμματα, δε νομίζω ότι είναι θέμα ενός κόμματος να μας σώσει, ούτε ενός ηγέτη. Πρέπει να γίνει μια συνολική προσπάθεια απ' όλη την κοινωνία, να γίνουν βαθιές τομές, για να μπορέσει αυτό το «περίμενε» να γίνει πραγματικότητα.

– Σας ακούω και σκέφτομαι ότι πολλά απ' τα παιδιά της γενιάς μου θα διαφωνούσαν μαζί σας. Υπάρχει, ξέρετε, μια απογοήτευση έντονη σε ανθρώπους της ηλικίας μου που αντανακλάται στην καθημερινή τους ζωή και μεταφράζεται σε αδράνεια...

– Εγώ δε μπορώ να 'μαι τόσο απαισιόδοξος. Αλίμονό μας! Αν είναι έτσι θα 'πρεπε ν' ανοίξουμε ένα λάκκο και να μπούμε μέσα. Δε μπορώ να το δεχτώ αυτό κι εγώ είμαι 61 χρονών. Απορώ μάλιστα πώς το σκέφτεται ένας νέος άνθρωπος. Πιστεύω ότι η Ελλάδα πέρασε πολύ πιο δύσκολες στιγμές και βγήκε παλικαρίσια μέσ' απ' αυτές. Να σας πω ένα παράδειγμα: Το 1923 η Ελλάδα διαλύθηκε απ' τη μικρασιατική καταστροφή. Και οικονομικά, και κοινωνικά, και από άποψη γοήτρου θρέθηκε στο κατώτατο επίπεδο. Κι όμως το 1940, δηλαδή μέσα σε 17 χρόνια, η Ελλάδα πολέμησε εναντίον της πανίσχυρης Ιταλίας και νίκησε.

– Υπήρχε όμως πάντα ένα όραμα, ένα σημείο αναφοράς, ένας πόλος γύρω από τον οποίο συσπειρώνονταν όλοι. Σήμερα δεν είναι ορατό κάτι τέτοιο. Βρισκόμαστε σ' ένα τέλμα.

– Δεν είναι ορατό σήμερα, μπορεί όμως να δημιουργηθεί αύριο. Χωρίς

να θέλω να είμαι κακός, λέω πάντα πως σήμερα μας χρειάζεται μια καταπακιά για να συνέλθουμε. Εγώ πιστεύω ότι η Ελλάδα –κι όταν λέω η Ελλάδα εννοώ ο λαός της– θα αφυπνιστεί όταν χτυπηθεί, όταν δηλαδή βρεθεί μπροστά σ' ένα αδιέξοδο. Όχι το αδιέξοδο της σημερινής μορφής, αυτού του αργού θανάτου, του βουλιάγματος, αλλά με την έννοια ενός χτυπήματος. Βέβαια, τι να πει κανείς; Να εύχεται να φάμε αυτό το χτύπημα το οποίο δεν ξέρουμε τι λογιά θα είναι; Πώς να ευχηθεί κανείς κάτι τέτοιο; Οποσδήποτε, όμως, εγώ πιστεύω ότι μπορεί να υπάρξει έξοδος απ' το τέλμα. Απλούστατα, πρέπει να βρεθούν κάποτε πρόσωπα ικανά, αφιερωμένα, θα έλεγα –ποια; ούτε εγώ τα βλέπω σήμερα, δε μπορώ να σας φέρω κανένα παράδειγμα– που να πείσουν αυτο τον κόσμο να δουλέψει, να γίνει φιλόπρονος. Κι όταν λέω φιλόπρονος, εννοώ να σπουδάσει έντιμα και με αγώνα, δηλαδή να προσπαθήσει να μάθει, να μην κάνει εύκολες σπουδές, να δουλέψει υπεύθυνα, να εργαστεί πολύ – όχι αργίες, υπεκφυγές απ' τη δουλειά κι απ' την άλλη μεριά απαιτήσεις ευδαιμονικές. Κι επίσης να τοποθετήσουν, αυτά τα πρόσωπα, κάποιες αξίες για την κατάκτηση των οποίων ν' αγωνιστούμε. Τότε υπάρχει μια ελπίδα να γίνει κάτι. Ίσως αυτά να φαίνονται αφελή, είναι όμως οι δικές μου σκέψεις. Εκείνο που μας χαρακτηρίζει σήμερα είναι η ευκολία, η τεμπελιά, η επιείκεια, ενώ θα 'πρεπε να μας χαρακτηρίζουν τα εντελώς αντίθετα, δηλαδή θούρα και αυστηρότητα (χωρίς βέβαια να εννοώ καταστάσεις καταπιεστικές). Νομίζω πως αυτά θα μας βοηθήσουν να ξεπεράσουμε το σημείο που βρισκόμαστε.

– Δε σας δυσαρεστεί το γεγονός ότι σήμερα τα πολυσέλιδα μυθιστορήματα δεν ευνοούνται; Όσοι διαβάζουν φαίνεται πως προτιμούν βιβλία μικρά και εύπεπτα. Το ρωτάω αυτό, γιατί έχω την αίσθηση πως είναι λίγο άχαρο πράγμα, ενώ δουλεύει κανείς ένα βιβλίο τόσων σελίδων, ο αναγνώστης να το προσπερνά για ένα μικρότερο. Δε θα νιώθατε λίγο προδομένος σε μια τέτοια περίπτωση;

– Καταρχήν να πω ότι έχω γράψει και γω μικρά βιβλία. Η «Μεγάλη Πλατεία» είναι το πρώτο μεγάλο, και πι-

θανώς το τελευταίο. Ένα βιβλίο το γράφεις μικρό ή μεγάλο, όχι γιατί σκέφτεσαι τι θέλει ο αναγνώστης, αν το βιβλίο θα 'ναι κουραστικό από άποψη όγκου ή αν θα 'ναι ακριβό και αν θα μπορεί να το αγοράσει κανείς εύκολα. Ο συγγραφέας γράφει αυτό που γράφει ανάλογα με τις ανάγκες αυτού που θέλει να πει και με την έμπνευσή του. Συνεπώς, αδιαφορεί για όλα τ' άλλα. Νομίζω ότι η πίκρα που νιώθει ο συγγραφέας όταν δε διαβάζεται το βιβλίο του είναι η ίδια, είτε το βιβλίο είναι μικρό είτε μεγάλο.

Ποιος ευθύνεται όμως αν δε διαβάσει ο κόσμος σήμερα, ή αν διαβάσει όσο διαβάσει; Εγώ πιστεύω ότι ο μόνος που δε φταίει είναι ο αναγνώστης. Η ευθύνη είναι βασικά της πολιτείας που δε μαθαίνει τον κόσμο να διαβάσει. Θέλω να πω ότι η πολιτεία θα 'πρεπε να βάλει το βιβλίο σ' ένα βάθρο τέτοιο ώστε να καταλαβαίνει και ο απλούστερος άνθρωπος την αξία του. Κι αυτό θα μπορούσε να γίνει και με τις βιβλιοθήκες –όπως είπα παραπάνω– αλλά και με τα ραδιοτηλεοπτικά μέσα. Φυσικά έχει και ο Τύπος τις ευθύνες του. Ποιοι προβάλλονται σήμερα σαν αξίες; Οι ποδοσφαιριστές και οι τραγουδιστές λαϊκών ασμάτων. Αφιερώνει χρόνο για την προβολή του βιβλίου η τηλεόραση; Μια εκπομπή στη χάση και τη φέξη και σε ώρες μάλλον ακατάλληλες για να την παρακολουθήσει κανείς. Αντίθετα, υπάρχει πλήθος εκπομπών και για το ποδόσφαιρο και για τα λαϊκά άσματα. Επομένως, ποιο είναι το μοντέλο που δίνει η πολιτεία στον απλό άνθρωπο; Το μοντέλο είναι ότι άμα είσαι ποδοσφαιριστής είσαι πολύ ωραίος, άμα είσαι ο Ντέταρι, ας πούμε, πάνε και σε υποδέχονται πλήθη. Φρόντισε η πολιτεία να δημιουργήσει είδωλα απ' τον πνευματικό χώρο; Εννοώ, τα πρόβαλλε από τα μέσα ενημέρωσης; Το ίδιο συμβαίνει βέβαια και με τον Τύπο, ας μη γελιόμαστε!

– Νέους συγγραφείς διαβάσετε; Πώς σας φαίνονται;

– Δε μπορώ να πω βέβαια ότι διαβάζω όλα τα νέα βιβλία που βγαίνουν, όχι μόνο των νέων αλλά και των παλαιότερων. Ο χρόνος δεν είναι αρκετός για να τα διαβάσω όλα. Εντούτοις, κάποια βιβλία που επισημάνθηκαν σα σημαντικά, ή που εγώ τα αντι-

ΠΟΛΙΟΡΚΙΑ Γραφή και Ανάγνωση

Τεύχος 9-10 (περίπου 'Ανούβριος 1989)

λήφθηκα σαν τέτοια, μου έκαναν πολύ καλή εντύπωση – βιβλία νέων, εννοώ. Βιβλία γραμμένα από παιδιά, που εγώ τουλάχιστον όταν ήμουν στην ηλικία τους δεν έγραφα τόσο καλά. Δεν είναι ανάγκη ν' αναφέρουμε ονόματα. Μπορεί κάποιος να πικραθούν που δε θα αναφέρονται, εξάλλου αυτή τη στιγμή δεν τα 'χω όλα στο μυαλό μου. Πάντως βλέπω νεότερους λογοτέχνες που είναι άξιοι. Να διευκρινίσω μόνο πως λέγοντας «νέος» δεν εννοώ κάποιον είκοσι χρονών. Νέο εγώ θεωρώ έναν άνθρωπο, στη λογοτεχνία τουλάχιστον, μέχρι 35 χρονών. Σ' αυτή τη γενιά υπάρχουν αρκετοί σημαντικοί λογοτέχνες σήμερα που, πιστεύω, ότι, συν τω χρόνω, θα δώσουν σημαντικό έργο.

– Η Θεσσαλονίκη είναι πανταχού παρούσα στο έργο σας σα φόντο κυρίως, σα σκηνικό όπου ζουν, δρουν, κινούνται κι αισθάνονται οι ήρωες σας. Ιδίως η παλιά Θεσσαλονίκη, την οποία φαίνεται και να νοσταλγείτε. Πείτε μου, επιχειρείτε να θεραπεύσετε τη νοσταλγία σας γράφοντας; Να διασώσετε ό,τι χάνεται στο πέρασμα του χρόνου και είναι πολύτιμο για σας;

– Η νοσταλγία παίζει όντως μεγάλο ρόλο, γενικά στο πεζογραφικό μου έργο, κι όχι μόνο σ' αυτό το βιβλίο. Αυτό όμως δεν είναι το μόνο κίνητρο που με κάνει να γράφω αυτού του είδους τα πεζά. Βέβαια, κάπου νιώθω ότι ξέρω καλύτερα αυτόν τον κόσμο, τον κόσμο που πέρασε. Κι επειδή θέλω να είμαι έντιμος και να μιλάω για πράγματα που νιώθω και γνωρίζω καλά, γι' αυτό προτιμώ να μιλήσω για κείνα. Αλλά υπάρχει κι ένα δεύτερο στοιχείο. Μετά τη συγγραφή του «Κήπου των Πριγκήπων» είχα μια φιλοδοξία: να γράψω μια σειρά βιβλίων, τα οποία, λίγο-πολύ, θα δένονταν το ένα με το άλλο και θα δημιουργούσαν ένα ενιαίο σύνολο. Να πω και κάτι άλλο παρενθετικά: πιστεύω ότι ένας συγγραφέας ένα βιβλίο γράφει τελικά. Όλα του τα βιβλία είναι ένα. Ειδικά στη δική μου την περίπτωση, η τριλογία «Μυθολογία» – «Κήπος πριγκήπων» – «Μεγάλη Πλατεία» (και αναφέρω τα βιβλία με τη σειρά που καλύπτουν τα γεγονότα, όχι με τη σειρά που γράφτηκαν) αποτελεί μια ενιαία, θα 'λεγα, οντότητα, που καλύπτει τα χρόνια από το

1880 και μετά.

Με το επόμενο βιβλίο, που, κατά κάποιον τρόπο, θα 'ναι συνέχεια της «Μεγάλης Πλατείας», θα φτάνω μέχρι το 1980. Αυτή η αίσθηση του ενιαίου φαίνεται από πολλά πράγματα. Καταρχήν η Θεσσαλονίκη είναι πάντα το φόντο όπου διαδραματίζονται τα περισσότερα από τα γεγονότα που περιγράφω στα βιβλία μου. Ακόμα, τα πρόσωπά μου περνάνε απ' το ένα βιβλίο στο άλλο. Αν προσέξει κανείς, πρόσωπα της «Μυθολογίας» βρίσκονται στη «Μεγάλη Πλατεία» – άλλες φορές φανερά, άλλοτε πρέπει να ψάξει κανείς για να τα εντοπίσει – κι ακόμη υπάρχουν πρόσωπα απ' τον «Κήπο των πριγκήπων», αλλά και απ' τα άλλα μου έργα. Για παράδειγμα, ο ήρωας του «Γαμήλιου Εμβατηρίου» είναι ο Φώτης της «Μεγάλης Πλατείας», με τη διαφορά ότι δίνεται η συνέχεια της ιστορίας του. Μπορεί τα κύρια πρόσωπα του ενός βιβλίου να είναι δευτερεύοντα στο άλλο. Ένα πρόσωπο που διαπερνά τα πάντα είναι ο Χριστόφορος – Χριστόφορο λέγαν τον πατέρα μου.

Αυτά τα δυο πράγματα, λοιπόν, αφ' ενός η νοσταλγία και αφ' ετέρου η τάση μου να γραφεί τελικά ένα βιβλίο, μ' έκαναν να γράψω τα έργα μου έτσι όπως τα έγραψα.

– Φαίνεται ν' αγαπάτε πολύ αυτή την πόλη. Θα ξέρετε ασφαλώς καλύτερα από μένα πόσοι και πόσοι αξιόλογοι λογοτέχνες την εγκατέλειψαν για χάρη της Αθήνας και της λάμψης της. Πώς βλέπετε σήμερα την πνευματική ζωή της πόλης και, κυρίως, τη λογοτεχνία της;

– Πραγματικά πολλοί λογοτέχνες έφυγαν απ' τη Θεσσαλονίκη – αλλά όχι μόνο λογοτέχνες. Μερικοί έφυγαν γιατί υπήρξε ανάγκη να φύγουν, για λόγους βιοποριστικούς, μεταθέσεων κ.λπ. Άλλοι έφυγαν γιατί πιστεύουν ότι η Αθήνα είναι το κέντρο. Εγώ δεν έφυγα, κι ούτε υπάρχει περίπτωση να φύγω, όχι γιατί αγαπάω περισσότερο την πόλη απ' όσο την αγαπούσε, ας πούμε, ο Γιώργος Ιωάννου. Απλώς επειδή με τη Θεσσαλονίκη και, σωστότερα, με τη Μακεδονία είμαι πιο δεμένος.

Η ρίζα μου είναι από τη Δυτική Μακεδονία, ένα κλαδί της. Είμαι λοιπόν περισσότερο συνδεδεμένος μ' αυτό το βόρειο χώρο. Ο Ιωάννου, απ' όσο ξέρω, είχε προσφυγικές καταβολές, κι

αυτό ίσως τον επηρέασε στο να μην είναι τόσο φανατικός Θεσσαλονικιός, παρόλο που ασχολήθηκε πολύ στο έργο του με τη Θεσσαλονίκη και την αγάπησε ασυζητητί. Άλλοι, όπως ο Βασιλικός και ο Χειμωνάς πέρασαν απ' την πόλη και επηρεάστηκαν απ' αυτήν, χωρίς όμως να είναι Θεσσαλονικείς, ήταν και οι δυο από την Καβάλα.

Παρ' όλ' αυτά, πιστεύω πως η Θεσσαλονίκη είχε και έχει μια αξιόλογη λογοτεχνία. Εδώ έζησαν και δημιούργησαν – δε θα σας πω τον Ξεφλούδα, ο οποίος επίσης δεν ήταν Θεσσαλονικιός – λογοτέχνες όπως ο Δέλλιος, ο Βαφόπουλος, η Καρέλλη, ο Πεντζίκης, ο Παπασιώτης, ο Αλαβέρας, εγώ στη συνέχεια... που όχι μόνο είμαστε Θεσσαλονικείς, αλλά και οι βαθύτερες ρίζες μας βρίσκονται σ' αυτόν το χώρο. Όλοι αυτοί, λοιπόν, δημιούργησαν ένα έργο, που, όπως διαπιστώνουμε, βραβεύεται – δεν αναφέρονται στη βράβευση της «Μεγάλης Πλατείας», μιλώ για τους προηγούμενους που βραβεύτηκαν – επαινείται απ' την κριτική, προβάλλεται. Βλέπουμε λογοτέχνες μας να εκλέγονται αντεπιστέλλοντα μέλη της Ακαδημίας, να γίνονται επίτιμοι διδάκτορες του Πανεπιστημίου. Όλ' αυτά αποδεικνύουν ότι υπάρχει μια λογοτεχνία αξιόλογη. Ο αθηναϊκός Τύπος, επίσης, και μας επαίνεσε, μερικές φορές ίσως και παραπάνω απ' όσο έπρεπε, και πρόσεξε πάντα όλες τις επιδόσεις μας, εννοώ των Θεσσαλονικέων λογοτεχνών. Αυτό σημαίνει ότι υπάρχει ένα λογοτεχνικό σώμα το οποίο είναι σημαντικό. Κι αυτό συντηρείται ακόμα και θα συντηρείται στο μέλλον, γιατί σίγουρα θα υπάρξει επόμενη αξιόλογη γενιά λογοτεχνών.

– Να σας εκφράσω μια απορία που την είχα από παλιά. Πώς εξηγείτε το γεγονός ότι δεν υπάρχει σήμερα ένας εκδοτικός οίκος που να ασχολείται με την έκδοση των έργων των Θεσσαλονικέων λογοτεχνών; Απ' όσο ξέρω, οι περισσότεροι Θεσσαλονικείς λογοτέχνες εκδίδουν ή επανεκδίδουν τα έργα τους σε αθηναϊκούς εκδοτικούς οίκους.

– Έγιναν, στο παρελθόν, κάποιες απόπειρες, οι οποίες όμως όλες κάπου σταμάτησαν. Και οι Α.Σ.Ε. έκαναν κάποια προσπάθεια και η Εγνατία παλιότερα. Νομίζω ότι είναι ένα πρόβλημα που σχετίζεται με τη διακίνη-

ση του βιβλίου. Στην Αθήνα, ίσως επειδή υπάρχει παράδοση, ίσως επειδή είναι το κέντρο κι άλλων πραγμάτων, υπάρχει η δυνατότητα διακίνησης των βιβλίων προς όλες τις γωνιές. Φαίνεται πως η Θεσσαλονίκη σ' αυτό έχει κάποια εμπόδια και έτσι δεν μπόρεσε να κάνει κάτι σοβαρό. Υπήρξαν ωραίες προσπάθειες, οι οποίες όμως δεν είχαν συνέχεια.

– Για να επιστρέψουμε στη «Μεγάλη Πλατεία». Στα προηγούμενα έργα σας είναι εμφανής η υιοθέτηση από μέρους σας μιας νεωτερικής γραφής. Μιλώ για την τεχνοτροπία εκείνη, η οποία καλλιεργήθηκε στη Θεσσαλονίκη κυρίως, από ντόπιους λογοτέχνες, κι έχει σαν αναγνωρίσιμα στοιχεία της τον εσωτερικό μονόλογο, τη συνειρμική γραφή, διασπάζοντας, κατά κάποιον τρόπο, τις παραδοσιακές φόρμες του μυθιστορήματος. Στη «Μεγάλη Πλατεία» φαίνεται να επιστρέφετε στις κλασικότερες αφηγηματικές μεθόδους, παρόλο που και δω εύκολα διακρίνονται στοιχεία που κυριαρχούν στην παλιότερη δουλειά σας. Υπήρξαν κάποιοι λόγοι που ενδεχομένως σας οδήγησαν σ' αυτού του τύπου τη «μεταστροφή»;

– Η «μεταστροφή» αυτή, αν υπάρχει, ξεκίνησε από τη «Μυθολογία». Μάλιστα, τότε, η κριτική το επεσήμανε και κάποιος κριτικός έγραψε «στροφή 180°». Εγώ έγραφα τα βιβλία μου, και μετρώ από τον «Κήπο των πριγκήπων», με τον τρόπο που τα 'γραφα όχι επειδή επηρεάστηκα από την παράδοση της Θεσσαλονίκης. Ομολογώ πως τότε, το 1965, δεν ήξερα την παράδοση της Θεσσαλονίκης. Ήξερα τους πνευματικούς ανθρώπους χωρίς να έχω διαβάσει τα έργα τους. Την εποχή που έγραφα εγώ αυτά τα πράγματα, τα βιβλία του Πεντζίκη ήταν εξαντλημένα, τότε βγήκαν πάλι. Αναφέρω ειδικά τον Πεντζίκη γιατί πιστεύω ότι μ' αυτόν έχω μια ιδιαίτερη συγγένεια γραφής. Επομένως, εγώ δεν ακολούθησα κάποια παράδοση της Θεσσαλονίκης. Έκανα αυτό που έκανα, επηρεασμένος πιο πολύ από ξένους λογοτέχνες και ιδιαίτερα απ' την αμερικανική λογοτεχνία, κυρίως από τον Φόκνερ, χωρίς να ξεχνάω ούτε τον Ντος Πάσος, ούτε τον Στάινμπεκ και τον Καλντγουελ, ούτε τον Σαρόγιαν. Έγραφα, λοιπόν, τα βιβλία μου επηρεασμένος απ' αυτούς κυρίως, και

από τον Τζόις, για τον οποίο πιστεύω ότι επηρέασε αρκετά τον Φόκνερ, εκτός των άλλων.

Όταν έγραφα τον «Κήπο των πριγκήπων», η κατάσταση στην οποία βρίσκονταν οι ήρωες που ήθελα να περιγράψω, μια κατάσταση πυρετική, απελπισίας (πολλοί απ' αυτούς βρίσκονταν λίγο προ του θανάτου), μου υπαγόρευσε μια γραφή, δε θα την έλεγα του παραμιλητού, αλλά, εν πάση περιπτώσει, της μη ψύχραιμης αφήγησης. Αυτό σημαίνει: συνειρμικός λόγος αμέσως και εμμέσως εσωτερικός μονόλογος. Τούτο συνεχίστηκε και στα «Εμβατήρια», όπου σαφέστατα υπάρχει μια διαβάθμιση, δηλαδή το πρώτο είναι λιγότερο μοντέρνο, νεωτερικό όπως το λένε, ενώ το τελευταίο, το οποίο είναι «των τρελών», δηλαδή υπάρχει ένας άνθρωπος ο οποίος παραλογίζεται, είναι περισσότερο αφαιρετικό. Με τον «Υπνο-θάνατο», όπου το θέμα ήταν τα όνειρα, δηλαδή ένας κόσμος έξω από την πραγματικότητα, αυτό το πράγμα έφτασε στην ακραία περίπτωση. Εκεί είχαμε μια εναλλαγή ονείρου–πραγματικότητας, η οποία μέρδευε πολλούς. Κάποιοι κριτικοί έγραφαν ότι δεν κατάλαβαν τίποτα. Τους κατανοώ, αλλά εγώ έτσι μπορούσα να το γράψω.

Όταν έγραφα τη «Μυθολογία», η οποία ξεκίνησε με αρχική ιδέα να γραφούν δέκα ή δώδεκα πραγματικές ιστορίες σαν παραμύθια – εξ ου και ο τίτλος «Μυθολογία» – δεν μπορούσα πια να γράψω χρησιμοποιώντας συνειρμικό λόγο. Η φιλοδοξία μου ήταν να γράψω με τον απλό τρόπο του παραμυθιού. Βέβαια αυτό δεν το κατάφερα. Κι εκεί, αν προσέξει κανείς, υπάρχουν πράγματα που θυμίζουν τις προηγούμενές μου δουλειές.

Η «Μεγάλη πλατεία», όπως σωστά εντοπίζετε, είναι ένας συνδυασμός της γραφής της «Μυθολογίας» και του «Κήπου των πριγκήπων». Δηλαδή η κανονική αφήγηση είναι στο στυλ της «Μυθολογίας» –ας το πούμε «παραδοσιακή γραφή»– ενώ τα κομμάτια των «Μέσων χρόνων» είναι γραμμένα στο ύφος του «Κήπου». Υπάρχει σ' αυτά μια αναφορά στο παρελθόν, στα χρόνια του Βυζαντίου, των Ζηλωτών, όλ' αυτά όμως περνάνε μέσα από μια κατάσταση ονειρική, άρα χρησιμοποιώ τη συνειρμική αφήγηση, τον

εσωτερικό μονόλογο κ.λπ. Αυτή είναι η εξήγηση για το πώς είναι γραμμένα τα βιβλία μου και για τη «μεταστροφή» μου.

– Πώς θα εξηγούσατε το γεγονός ότι η λογοτεχνία αυτού του χαρακτήρα, αυτής της τεχνοτροπίας, του λεγόμενου «εσωτερικού μονολόγου», εμφανίστηκε και αναπτύχθηκε κυρίως στη Θεσσαλονίκη;

– Αυτό είναι ένα πολύ μεγάλο θέμα. Εγώ θα 'λεγα το εξής: οι Θεσσαλονικείς ήταν αποκομμένοι από την παράδοση την αθηναϊκή, εννοώ τη συγγραφική παράδοση. Επομένως, είχαν μια αγνότητα αλλά κι ένα αδύσμευτο. Με τις ξένες επιρροές που αφομοίωσαν δημιούργησαν ό,τι δημιούργησαν. Δε δεσμευόταν ο Δέλιος, για παράδειγμα, να συνεχίσει την παράδοση του Καρκαβίτσα, δεν είχε καμιά τέτοια ρίζα. Μπορούσαν – ο Ξεφλούδας, ο Πεντζίκης κ.ά.– να δημιουργήσουν κάτι καινούργιο. Και επειδή ο Θεσσαλονικιός λογοτέχνης για πολλά χρόνια, μέχρι και πρόσφατα, ήξερε πως δεν είναι το κέντρο της προσοχής, το κέντρο της δημοσιότητας ή της προβολής, μπορούσε να κάνει αυτό που θέλει. Ο Θεσσαλονικιός λογοτέχνης, όπως έχει ειπωθεί πολλές φορές, δεν κυνήγησε ποτέ τον αναγνώστη, δε θέλησε να είναι συναρπαστικός, να γράψει μια ιστορία που να αρέσει και να πουλήσει. Ήξερε ότι, ούτως ή άλλως, είναι απομονωμένος. Επομένως είχε όλες τις δυνατότητες, όλο το θάρρος, αν θέλετε, να γράψει τα βιβλία του όπως τα ήθελε –να γράψει, για παράδειγμα, ο Πεντζίκης τον «Αντρέα Δημακούδη» ή την «Πραγματογνωσία»– πράγμα που δεν μπορούσε να κάνει ο Αθηναίος λογοτέχνης. Εκεί υπήρχε η παράδοση η λογοτεχνική, οι λογοτέχνες κρατάνε μια σειρά, τους ενδιαφέρει η πλοκή. Αυτός λοιπόν είναι ένας λόγος. Από κει και πέρα έπαιξαν ρόλο και το βυζαντινό παρελθόν της Θεσσαλονίκης, το κλίμα ίσως, η ψυχοσύνθεσή μας ακόμα. Άλλοι είμαστε εμείς κι άλλοι οι Αθηναίοι. Δεν ξέρω αν είμαστε καλύτεροι ή χειρότεροι, δεν έχει σημασία. Πάντως είμαστε διαφορετικοί. Κι γι' αυτό καλλιεργούμε, στην πεζογραφία, μια γραφή διαφορετική. Η διαφορά, ωστόσο, αυτή ίσχυε περισσότερο παλαιότερα. Σήμερα θα 'λεγα ότι έχουμε μια προσέγγιση.